

آمار جنائی و کارکردهای آن

منصور رحمدل*

چکیده: در دنیای امروز برنامه‌ریزی از نکات کلیدی و اساسی به شمار می‌رود و پیش‌برد امور بدون آن نه امکان‌پذیر می‌نماید و نه موفق. در زمینه مسائل کیفری، به‌خصوص پیش‌گیری از جرم، آمار جنائی یکی از ابزارهای مهم برنامه‌ریزی به شمار می‌رود. در این معنا، آمار جنائی ابزار کار پیش‌گیری به شمار می‌رود و اساساً پیش‌گیری از بزهکاری بدون استفاده از آن میسر نمی‌شود. ولی باید ببینیم آمار جنائی تا چه حد می‌تواند به عنوان ابزاری مناسب برای پیش‌گیری موفقیت‌آمیز مورد استفاده قرار گیرد. این مقاله به پاسخگویی این سؤال پرداخته و به‌رغم آنکه آمار جنائی را در ترسیم سیمای جنائی واقعی جامعه کامل و دقیق نمی‌داند اما بهره‌گیری از آن را نیز ناگزیر می‌بیند و از این رو راهکارهایی را برای افزایش دقت آمار جنائی مورد توجه قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: آمار جنائی، بزهکاری قانونی (قضائی)، بزهکاری ظاهری (پلیسی)، رقم سیاه جرائم، سیمای جنائی

مقدمه

مبارزه با جرم در همه جوامع بشری پی‌گیری می‌شود اما هدف از آن قطعاً ریشه‌کن کردن جرم نیست، چرا که امری محال به نظر می‌رسد؛ لذا، هدف باید کنترل جرم یا به عبارت دیگر کاهش میزان وقوع آن باشد. از این رو حتی برنامه‌هایی که مانع از افزایش وقوع جرائم هم گردند برنامه‌های موفق تلقی می‌شوند.

پیش‌گیری از وقوع جرم نه تنها در همه مکاتب جرم‌شناسی مستقیماً مطرح نشده است،^(۱) بلکه برخی از آنها امکان آن را نیز انکار کرده‌اند. دورکیم بر این باور است که جرم در همه جوامع همواره وجود داشته است و تا زمانی که از حد متعارف هر جامعه فراتر نرود باید آن را یک پدیده بهنجار تلقی کرد. لذا، مهار بزهکاری بیش از محو آن موضوعیت پیدا می‌کند. دانشمندان مکتب اثباتی (به ویژه سزار لمبروزو) نیز، به اعتبار آنکه جرم را ناشی از جبر عملی و بزهکاری را امری خارج از اراده فرد می‌دانند، مبارزه با آن را در حذف اجتماعی یا فیزیکی مجرم جست‌وجو می‌کنند.^(۲) مکتب لنینیستی - مارکسیستی نیز جرم را ناشی از تضاد طبقاتی و حاکمیت طبقه سرمایه‌دار و مظهر تناقض کلی‌تری می‌داند که در قلب جوامع سرمایه‌داری بین طبقات فقیر و سرمایه‌دار وجود دارد لذا مبارزه با جرم را در مبارزه برای فروپاشی نظام‌های سرمایه‌دار، که زمینه استثمار انسانها و در نتیجه بزهکاری

۱. جرم‌شناسی به عنوان یکی از رشته‌های علوم جنائی عمری بیش از یک سده دارد. جهت اطلاع بیشتر در زمینه شکل‌گیری جرم‌شناسی و تقسیمات و اهداف آن، رک: نجفی‌ابرنادآبادی (علی‌حسین)، **تعامل جرم‌شناسی و حقوق کیفری**، (دبیاچه) شناخت جرم‌شناسی، نوشته سوتیل (کیت)، اپیلو (مویر)، تیلور (کلر)، ترجمه صدیق (میرروح‌الله)، تهران، ۱۳۸۳، نشر دادگستر، صص ۲۰-۱۳.

۲. گفتنی است که انریکو فری که از بنیان‌گذاران مکتب اثباتی است، این دیدگاه را تعدیل کرد و در کتاب افقهای نوین حقوق کیفری «جامعه‌شناسی جنائی» اقدامهای پیش‌گیرانه از جرم را با عنوان جانشینهای کیفر یا هم ارزهای کیفر مطرح کرد.

آنها را فراهم می‌کنند،^(۱) جست‌وجو می‌کند؛ به نظر این مکتب در جوامع اشتراکی (کمونیستی) که بر روی خاکسترهای نظام سرمایه‌داری بنا خواهند شد، زمینه‌های ارتکاب جرم از میان خواهد رفت.

با این حال، غالباً در جرم‌شناسی بر پیش‌گیری از جرم تأکید می‌شود و بر همین اساس یکی از شاخه‌های جرم‌شناسی کاربردی را «جرم‌شناسی پیش‌گیری»^(۲) تشکیل می‌دهد.

مفهوم و مصادیق جرم از کشوری به کشوری دیگر متفاوت است. حتی در درون یک جامعه نیز برخی از اعمالی که در متون قانونی عنوان مجرمانه دارند چه بسا از دیدگاه جامعه شایسته جرم‌انگاری شناخته نشود. «این امر می‌تواند ناشی از عدم توافق بین قواعد اعلام شده توسط قانون و قواعد شکل گرفته در فرهنگ سنتی و مورد قبول اکثریت جامعه باشد.»^(۳)

با این حال، ابهام یا عدم اتفاق در مفهوم جرم، که به لحاظ نشأت گرفتن از فرهنگ، سیاست و اقتصاد... امری طبیعی و بدیهی است، به اساس بحث لزوم مقابله با آن لطمه وارد نمی‌کند. چون در بحث پیش‌گیری، همان مفهومی اراده می‌شود که در سیاست جنائی تقنینی مورد توجه قانون‌گذار قرار داشته است. پیش‌گیری از جرم مستلزم برنامه‌ریزی است و هر جرم یا هر طبقه از مجرمین برنامه‌های خاصی را برای پیش‌گیری می‌طلبند، به نحوی که امروزه پیش‌گیری از جرائم رایانه‌ای^(۴) یا پیش‌گیری از

۱. گسن (ریموند)، **جرم‌شناسی کاربردی**، ترجمه کی‌نیا (مهدی)، تهران، ۱۳۷۰، چاپ اول، چاپخانه علامه طباطبائی، صص ۱۳۷-۱۳۶.

۲. برای اطلاع از بحثهای پیش‌گیری ر.ک: نجفی‌ابرنندآبادی (علی حسین)، **تقریرات درس جرم‌شناسی** دوره کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، نیمسال دوم سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۱، پردیس قم دانشگاه تهران.

3. www.prison.org/english/rpcr6.htm. The sixth myth: Fighting Crime.

۴. ر.ک: جلالی فراهانی (امیرحسین)، **پیش‌گیری از جرائم رایانه‌ای**، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۷، تابستان ۱۳۸۳، صص ۸۷-۱۱۹.

جرایم اطفال^(۱) به صورت تخصصی و مستقل مطالعه می شود. برنامه ریزی نیز مستلزم استفاده از ابزارهایی است که اطلاعات لازم را برای برنامه ریزی در اختیار قرار می دهند. یکی از ابزارهایی که می تواند اطلاعات لازم را برای تنظیم برنامه و سیاست گذاری در زمینه پیش گیری از جرم در اختیار جرم شناسان و تصمیم گیران سیاست جنائی قرار دهد آمار جنائی است. در این مقاله آمار جنائی و کارکردهای آن را با تأکید بر نقش آن در تنظیم برنامه های پیش گیری از جرم مورد بررسی قرار می دهیم.

مبحث اول: مفهوم و تاریخچه آمار جنائی

در تعریف آمار جنائی گفته شده که «عبارت است از جمع آوری و تجزیه و تحلیل حقایق عینی (تبهکاران - اعمال مجرمانه - عوامل فردی و اجتماعی و...) و تفسیر آن بر اساس منطق و استدلال»^(۲)

همچنین، در تعریف آمار جنائی آمده است که «... عبارت است از میزان چندی یا شمارشی جامعه بزهکاران (بزهکاران مهاجر، بزهکاران خردسال، زنان بزهکار و...) و یا جامعه اعمال مجرمانه (قتل، سرقت، کلاهبرداری و...) به اعتبار یکی از خصوصیات کیفی موضوع»^(۳)

آدولف کتله بلژیکی نخستین شخصی بود که اثرات عواملی چون سن، جنسیت، آموزش، شرایط آب و هوایی و فصول را بر جرم مورد توجه قرار داد و در سال ۱۸۲۸ سخنرانی مشهوری را تحت همین عنوان ارائه کرد. در سال ۱۸۳۲ کتله، براساس مطالعه آمار محکومیت های کیفری دادگاه های فرانسه مدعی شد که ما می توانیم پیشاپیش تعداد افرادی را که دستانشان را به

۱. رک: عیاجی (مریم)، پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدی کودکان، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۷، تابستان ۱۳۸۳، صص ۴۹-۸۶.

۲. رک: کی‌نیا (مهدی)، مبانی جرم‌شناسی، جلد دوم، جامعه‌شناسی جنائی، تهران، ۱۳۶۹، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۷۲.

۳. اردبیلی (محمدعلی)، آمار جنائی، فصلنامه حق، دفتر هشتم، ۱۳۶۵، ص ۱۵۸.

خون همנוعان خود آلوده خواهند کرد، یا جاعل خواهند بود و یا به دیگری سم خواهند داد، محاسبه کنیم.

با این حال نباید کتله را مبدع اصطلاح «آمار»^(۱) تلقی کرد، چون این اصطلاح اول بار به وسیله دانشمند آلمانی «گت فرید آخن وال»^(۲) در کتابی که در سال ۱۷۴۹ تحت عنوان «امپراتوری اروپایی» منتشر کرد به کار برده شد. اصطلاح مورد نظر «آخن وال» به مطالعه توصیفی غیر کمی دولتها،^(۳) اشاره داشت و به این اعتبار آمار به قلمرو مهم مطالعه در تئوری سیاسی تبدیل شد. نتیجه مهم تحقیقات صورت گرفته در این زمینه آن بود که پدیده‌های اجتماعی در طول زمان با نظم قابل ملاحظه‌ای اتفاق می‌افتند از این رو تمایل بیشتری برای ارائه این توصیفها به شکل ارقام به وجود آمد. ارزیابی این آمارها، که بر احصاء کمی‌سازی و محاسبه کنجکاویهای دولت تأکید داشت ابتدا با مقاومت مواجه شد، اما این مقاومتها فایده‌ای نداشت. به علاوه با ظهور دولت مدرن، آمارها هدف‌دارتر شده و برای برنامه‌ریزی و حل مشکلات موجود و مسائل آینده دولت مورد استفاده قرار گرفتند.

آمار، به نحوی که در سده‌های هفدهم و هجدهم توسعه پیدا کرده است، اشاره به علم دولت دارد که عبارت از مطالعه توصیفی کنجکاوی دولت است. در اواسط سده نوزدهم میلادی نظریه احتمالات ریاضی وارد آمارهای توصیفی شد. ریاضیدانان خط منحنی معمولی و برگشت آن به مرکز را کشف کردند و قابلیت اعمال نتایج مزبور در مطالعه پدیده‌های اجتماعی و سیاسی مورد پذیرش قرار گرفت. اما ارتباط آمارهای ریاضی با مطالعه جامعه روشن نبود. اگوست کنت، پدر جامعه‌شناسی، آمارها را بی اعتبار شمرد، چون آمار بر حساب احتمالات استوار بود نه قانون فکر.

-
1. Statistics.
 2. Gottfried Achenwall.
 3. Non-quantitative descriptive study of states.

تحقیقات آماری دانشمندان ابتدا برای تحقیق در مورد قوانین حاکم بر رویدادهای اجتماعی مورد استفاده قرار گرفت. اما به سرعت آمارها هدف دار شدند و برای کنترل جرم مورد استفاده قرار گرفتند. در واقع می توان گفت هدف نهایی آمارهای جنائی پیش گویی وقوع جرم در آینده است. بر اساس همین نقش حیاتی است که آمار جنائی را برای قانون گذار همچون قطب نما برای ناخدا دانسته اند.^(۱) لازم به یادآوری است که آمار جنائی ابتدا در فرانسه - به دستور ناپلئون بناپارت - و با کمک کتله به منظور احصاء آمار احکام کیفری دادگاههای فرانسه جهت برآورد نیازهای سازمانی و انسانی دادگستری این کشور به وجود آمد و نخستین آمار مربوط به احکام دادگاههای کیفری در سال ۱۹۲۵ ارائه شد.^(۲)

در مقام هدف دار بودن آمار جنائی برای تنظیم برنامه های پیش گیری از جرم می توان به فلسفه ظهور جرم شناسی نیز اشاره کرد. «جرم شناسی برای مقابله با انحصارگری حقوق کیفری در مقام مقابله با جرم و در واقع به دنبال شکست حقوق کیفری در کنترل بزه کاری به وجود آمد.»^(۳) در واقع جرم شناسی می خواست در مقابل حاکمیت حقوق کیفری محض که به جرم به عنوان یک واقعیت انتزاعی نگاه می کرد واقعیت اجتماعی - انسانی جرم را مطرح کند و واقعیات جامعه را به قانون گذار کیفری گوشزد کند. می توان گفت آمار جنائی یکی از وسایل این تحول به شمار می آید. ولی باید ببینیم که واقعیت امر چیست و آیا آمارهای جنائی واقعیت را در مورد بزه کاری بیان می کنند؟

۱. www.cla.sc.edu.

۲. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، *تقریرات دوس جرم شناسی*، دوره فوق لیسانس، سال تحصیلی ۸۱-۸۲، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.

۳. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، *جایگاه جرم شناسی در ایران*، مجله کانون وکلا، شماره ۱۲، دوره جدید پاییز و زمستان ۱۳۷۶، پیاپی - ۱۶۷-۱۶۹، صص ۱۱۵-۱۲۸.

مبحث دوم: آمار جنائی و سیمای جنائی

«مراد از آمار جنائی وقایع گوناگون مربوط به تبهکاری سرزمین مفروض: جرائم شناخته شده، محکومیت‌های اعلام شده، تعداد افراد بازداشت شده و غیره می‌باشد.»^(۱) ولی باید ببینیم که واقعیات اجتماعی چقدر با این تعریف انطباق دارند. برای پی بردن به واقعیات جامعه باید بزهکاری را تعریف کنیم و انواع بزهکاری را توضیح دهیم.

بزهکاری در جرم‌شناسی^(۲) به دو معنا مورد استفاده قرار می‌گیرد. معنای اول عبارت است از پاسخ یک شخصیت به یک موقعیت در یک فرایند اندیشه و طرح مجرمانه. در این مقاله این معنا از بزهکاری مراد نیست، بلکه معنای دوم مورد نظر است، به معنی مجموعه جرائم ارتكابی در یک زمان و مکان معین و در بین یک جمعیت معین. برای پی بردن به فرایند ثبت جرائم ارتكابی و تنظیم آمار جنائی، لازم است مراحل مختلف این فرایند را مورد بررسی قرار دهیم:

الف) مرحله اول را می‌توان مرحله کشف جرم تلقی کرد. توضیح آنکه کلیه جرائم ارتكابی کشف نمی‌شوند و در نتیجه جرائم کشف نشده در آمار جنائی لحاظ نمی‌شوند.

ب) مرحله دوم را می‌توان مرحله «گزارش جرم» نامید. در این مرحله بزه‌دیده به دلایل عدیده از گزارش جرائم ارتكابی به مقامات قضائی یا انتظامی خودداری می‌کند. دلیل عدم گزارش می‌تواند متفاوت باشد. برخی

۱. گسن (ریموند)، مقدمه‌ای بر جرم‌شناسی، ترجمه کی‌نیا (مهدی)، تهران: چاپخانه علامه طباطبائی، چاپ اول، پائیز ۱۳۷۰، ص ۹۴.

۲. «جرم‌شناسی» یعنی رشته مطالعاتی که به بررسی علل پدیده مجرمانه می‌پردازد، دوران علمی خود را با انتشار کتاب سزار لمبروزو تحت عنوان انسان بزهکار در سال ۱۸۷۶ آغاز کرد. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، جرم‌شناس: صاحب یک تخصص علمی یا صاحب یک کار حرفه‌ای؟، مجله کسانون وکلا، شماره ۶۰۷، دوره جدید ۱۳۷۲-۱۳۷۱، (شماره پیاپی ۱۵۸-۱۵۹)، صص ۴۲۵-۴۵۱.

افراد به خاطر پرهزینه بودن و طولانی بودن فرایند رسیدگی کیفری، برخی به خاطر تهدیدی که از جانب بزهکار یا بستگان وی صورت می‌گیرد، برخی به خاطر عدم اعتماد به دادگستری و پلیس در احقاق حق و برخی به خاطر تعصبات خانوادگی، به خصوص در موردی که مرتکب از بستگان نزدیک باشد و برخی به خاطر جلوگیری از افشای آنچه می‌توان اسرار خانوادگی یا حریم خصوصی نامید (به خصوص در اعمال منافعی عفت)، وقوع جرم را گزارش نمی‌کنند.

چه بسا سرقت‌هایی که در جامعه ارتکاب می‌یابند ولی به دلیل کم ارزش بودن مال مسروقه یا به دلیل وساطت دوستان و آشنایان، یا به جهت پرهزینه بودن رجوع به نهادهای پلیسی - قضائی، مال‌باختگان مربوط از پی‌گیری قضائی امر خودداری می‌کنند. چه بسیار توهین‌هایی که در جامعه صورت می‌گیرد و افراد یا متقابلاً توهین می‌کنند و یا از کنار آن می‌گذرند ولی هیچ‌کدام از این جرائم جزء آمار قرار نمی‌گیرند. لذا می‌توان گفت که «آمار جنائی فقط شامل بزهکاری گزارش شده می‌شود و شامل بزهکاری پنهان نیست»^(۱)

ج) مرحله سوم را می‌توان مرحله «ثبت جرم» نامید. در این مرحله، اعمالی که به نظر نه‌تضرر از عمل، مجرمانه تلقی می‌شوند به مقامات انتظامی یا قضائی منعکس شده دستور تعقیب صادر می‌شود و تحقیقات لازم صورت می‌گیرد. اعمالی که مجرمانه تلقی می‌شوند ممکن است برای رسیدگی و تعیین مجازات به دادگاه گزارش شوند و دادگاه نهایتاً حکم محکومیت صادر کند که مجموع احکام محکومیت صادره را که دلالت قطعی بر ارتکاب جرم دارد در جرم‌شناسی تحت عنوان «بزهکاری قانونی» یا قضائی مورد توجه قرار می‌دهند که در مقایسه با بزهکاری واقعی ممکن است رقم بسیار ناچیزی را تشکیل دهد. آن دسته از جرائم ارتکابی که به مقامات انتظامی

منعکس می‌شود یا پلیس آنها را کشف کرده و ممکن است پرونده برخی از آنها به دلایلی به دادگستری اعلام و ارسال نشود (به دلیل قابل گذشت بودن جرم و گذشت شاکی خصوصی، فوت متهم، عدم امکان انتساب اتهام و عدم کفایت دلیل و...) «بزهکاری ظاهری» یا پلیسی تلقی می‌شوند.

لذا، روشن می‌شود که بزهکاری قانونی در آمار جنائی دادگستری منعکس می‌شود. اما بزهکاری قانونی فقط جزئی کوچک از بزهکاری واقعی در جامعه را تشکیل می‌دهد. ولی بزهکاری پلیسی به بزهکاری واقعی بیشتر نزدیک است. چون، همان‌گونه که گفته شد، عدم صدور حکم محکومیت در مورد جرائمی که به پلیس گزارش شده، الزاماً به معنی عدم وقوع جرم نیست و ممکن است عدم صدور حکم محکومیت دلایل مختلفی داشته باشد. در برخی موارد ممکن است این امر ناشی از رویه قضائی دادرسان باشد. یعنی مقام قضائی با دیده ارفاق به قضیه نگاه کند و به استدلال عدم احراز عناصر متشکله جرم یا در صورت گذشت شاکی خصوصی به بهانه عدم کفایت ادله اثباتی، قرار منع تعقیب یا حکم برائت صادر کند.... همچنان که، افزایش جمعیت کیفری ممکن است ناشی از سختگیری و شدت عمل مقامات قضائی در برخورد با جرائم باشد، بنابراین نمی‌تواند لزوماً دلیل افزایش جرم هم باشد. برای مثال، «طبق اظهار نظر دو نفر از کارشناسان برجسته آمریکا در زمینه آمار عدالت کیفری، افزایش تعداد زندانیان در مورد جرائم غیر مواد مخدر در بین سالهای ۱۹۸۰ و ۱۹۹۶ کاملاً به تغییرات صورت گرفته در سیاست عمومی بستگی داشت که نظر بر افزایش تعیین مجازات حبس و طول مدت آن داشته است و نمی‌توان آن را به افزایش بزهکاری نسبت داد.»^(۱)

فاصله بین بزهکاری قانونی و پلیسی یا بزهکاری واقعی نامعلوم است،

چنان که آن را تحت عنوان «رقم سیاه بزهکاری»^(۱) مورد توجه قرار می‌دهند. از این نظر گفته می‌شود که «رقم سیاه بزهکاری یکی از موانع اصلی ارزیابی واقعی تعداد جرائم ارتكابی است».^(۲)

یکی از علل اختلاف و فاصله موجود بین بزهکاری واقعی و ظاهری (رقم سیاه جرائم) را باید در عدم توانایی پلیس در شناخت و کشف جرائمی مانند جرائم سرقت، مواد مخدر، فحشا و... و نیز خودداری بزه‌دیده از طرح شکایت جست‌وجو کرد.^(۳)

برای برآورد رقم سیاه بزهکاری از شیوه‌های مختلف از جمله تحقیق از بزه‌دیدگان یا بزهکاران استفاده می‌شود. چون همه جرائم ارتكاب یافته، توسط بزه‌دیدگان گزارش نمی‌شود. ولی «با سؤال کردن از آنان می‌توان محدوده و نوع بزه‌دیدگی آنان را در مورد برخی از جرائم به دست آورد».^(۴) ولی به نظر می‌رسد این شیوه‌ها تنها می‌توانند به طور تقریبی میزان رقم سیاه جرائم را مشخص کنند.

د) مشکل اساسی‌تر دیگر در مورد آمارهای جنائی آن است که آمارهای پلیسی^(۵) یا قضائی^(۶) در حدی که مبین حجم جرائم واقعه یا مکشوفه هستند

۱. رقم میاشران جرائم شناخته نشده جرائم را هم رقم خاکستری بزهکاری می‌نامند. ر.ک: نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، نقش مطالعات و یافته‌های جرم‌شناسی در تحولات حقوق کیفری و سیاست جنائی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۴-۱۳، از پائیز ۷۲ تا تابستان ۷۳، صص ۵۵۶-۵۷۶.

2. www.radstats.org.uk/no079/antonopoulos.htm.

۳. منصوری سنگری (مهدی)، جایگاه رقم سیاه در آمار جنائی و روشهای دستیابی به میزان آن، پایان‌نامه فوق لیسانس حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، سال تحصیلی ۷۸-۷۹، ص ۹۸.

4. www.scotland.gov.uk/cru/resfinds/crft-oo.htm.

۵. آمارهای پلیسی شامل جرائمی است که پلیس یا نیروی انتظامی از وقوع آنها مطلع شده و برای آنها پرونده تشکیل داده‌اند. ر.ک: نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، هاشم بیکی (حمید)، دانشنامه جرم‌شناسی (تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۷)، ص ۹۶.

۶. آمارهای قضائی شامل بزهکاری قانونی (یعنی تعداد محکومان) و بزهکاری ظاهری ←

مبین واقعیات موجود نیستند. دلیل این امر آن است که افزایش یا کاهش آمار جنائی به هیچ وجه بیانگر افزایش یا کاهش جرائم در دوره زمانی معین نیست. دلیل این امر آن است که:

اولاً، افزایش مشاهده شده در آمار جنائی ممکن است ناشی از افزایش فعالیت پلیس در دوره مورد نظر یا افزایش امکانات پلیس در کشف جرم در دوره زمانی معین یا منطقه جغرافیائی معین باشد و در منطقه دیگر به دلیل کم کاری پلیس یا ضعیف بودن امکانات پلیسی در دوره زمانی معین یا منطقه جغرافیائی معین حجم کمتری از جرائم کشف شود.

ثانیاً، افزایش فعالیت پلیس در یک دوره زمانی و در یک منطقه جغرافیائی معین ممکن است باعث جابه جایی تبهکاری از نقطه مورد نظر به نقطه دیگر شود. به عبارت دیگر، آمار تهیه شده در دوره زمانی و منطقه جغرافیائی معین بیانگر کاهش حجم جرائم خواهد بود در حالی که واقع امر آن است که جرم از نقطه ای به نقطه دیگر جابه جا شده است.

به این ترتیب مشخص می شود که آمار جنائی نمی تواند سیمای جنائی واقعی یک کشور یا منطقه معین را نشان دهد. آمار جنائی تحت تأثیر عوامل مختلف قرار دارد. برای مثال، «در برخی کشورها کلیه حوادثی که به پلیس گزارش می شوند در آمار جنائی درج می شوند، اعم از آنکه در رسیدگی نهائی به عنوان عمل مجرمانه تلقی شوند یا نه، ولی در برخی دیگر از کشورها فقط آن دسته از اعمال گزارش شده در آمار جنائی درج می شوند که عنوان مجرمانه داشته باشند».^(۱)

۱- (تعداد پرونده های کیفری تشکیل شده توسط نیروی انتظامی که تعدادی از آنها به دادسرا ارسال می گردد) می شود. رک: نجفی ابرندآبادی (علی حسین) و هاشم یکی (حمید)، همان، ص ۹۷.

مبحث سوم: آمار جنائی و مشکلات مرحله ثبت جرم

با توجه به کشف نشدن کلیه جرائم ارتكابی یا گزارش نشده یا منجر به محکومیت نشدن همه آنها نمی‌توان سیمای جنائی واقعی را ترسیم کرد. از این لحاظ می‌توان گفت که تمایل عمومی به گزارش جرائم به عنوان وظیفه اجتماعی، آمارهای جنائی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا، گزارش جرائم واقع شده به پلیس یا مقامات قضائی از طرف شهروندان می‌تواند یکی از ابزارهای مفید برای کم کردن فاصله موجود بین بزهکاری واقعی با بزهکاری قانونی و بزهکاری پلیسی و در واقع کاهش حجم رقم سیاه باشد. البته باید توجه داشت که «ترقی یا تنزل رقم سیاه بستگی به اهمیت جرم ارتكابی دارد و این نکته بر اثر تحقیقات بسیار مهم که درباره رقم سیاه به عمل آمده مورد تأیید قرار گرفته است»^(۱)

حتی در مورد کیفیت ثبت جرائم کشف شده نیز مشکلاتی وجود دارد که مانع از ترسیم تعداد واقعی جرائم مزبور می‌شود. این مشکلات را می‌توان به شرح زیر مورد توجه قرار داد:

الف) مشکلات مربوط به عدم امکان ارائه تعریفی حقوقی از جرم به وسیله مقامات انتظامی یکی از مشکلاتی است که می‌تواند ثبت آمار جنائی را با مشکل مواجه سازد. توضیح آنکه عدم تخصص کافی مأموران انتظامی در زمینه ارائه تعریفی دقیق از اعمال ارتكابی که جنبه مجرمانه دارند یا عدم تخصص در زمینه تشخیص تعدد مادی و معنوی جرائم ارتكابی، یکی از مشکلات ثبت دقیق جرائم ارتكابی است. این عدم تخصص، آمار جنائی را از دو جهت با اشکال مواجه می‌کند. اول آنکه، نوع جرم ممکن است در آمار جنائی به دقت معین نگردد^(۲) و ثانیاً اینکه تعداد جرائم ارتكابی ممکن است

۱. کی‌نیا (مهدی)، مبانی جرم‌شناسی، جلد دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، ص ۹۰.

2. www.ssc.wisc.edu/irp/focus_232.pdf.

در آمار جنائی درست منعکس نشود. هرچند ممکن است پاسخ داده شود که با توجه به اینکه نهایتاً این مقامات قضائی هستند که نوع و تعداد جرائم ارتكابی را تشخیص می‌دهند و در حقوق ایران پلیس اختیار تصمیم‌گیری در مورد نتیجه پرونده کیفری را ندارد ولی باید گفت بزهکاری ظاهری عمدتاً با توجه به آمارهای پلیسی مشخص می‌شود و گزارشهایی که پلیس در مورد عمل مورد نظر تهیه می‌کند در اتخاذ تصمیم نهائی تأثیر فراوان دارد.

«گفته می‌شود که شیوه شمارش جرائم از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. چندین جرم ارتكابی از همان نوع علیه بزه‌دیده واحد در برخی کشورها جرم واحد تلقی می‌شود. بر عکس، در برخی کشورها از جمله در سوئد، هر جرمی که تحت این شرایط ارتكاب یابد جداگانه احصا می‌شود. حتی طبقه‌بندی آماری انواع مختلف حوادث نیز فرق می‌کند. این مسئله در مورد شروع به جرمها نیز صادق است. برای مثال، در سوئد موارد شروع به جرم در ردیف جرائم تام احصا می‌شوند. در برخی از کشورهای دیگر، شروع به جرمها یا نادیده گرفته می‌شوند و یا جداگانه ثبت می‌شوند.»^(۱)

در ایران مقررات خاصی در مورد نحوه ثبت جرائم وجود ندارد. در دفاتر کلاتری شکوایه‌های وارده بدون توجه به عنوان دقیق عناوین مجرمانه درج می‌شود. در این دفاتر نه تنها عنوان دقیق شکایت شاکی قید نمی‌شود، بلکه در مواردی که شکایت شاکی متضمن چندین عنوان مجرمانه است تنها به ذکر یک عنوان اکتفا می‌شود. همچنین در مواردی که چندین شاکی یا متهم وجود دارد فقط به ذکر نام یکی از متهمان یا شکات بسنده می‌شود. لذا، آمارهای پلیس از دقت لازم در مورد نوع و تعداد جرائم گزارش شده برخوردار نیستند. آمارهای قضائی نسبت به آمارهای پلیسی از دقت بیشتری برخوردارند. هرچند هنگام ثبت شکوایه در رایانه در دادسرا همانند کلاتریها دقت لازم

صورت نمی‌گیرد و به عناوین اعلامی از طرف شکات اکتفا می‌شود ولی نسبت به کلاترهای از دقتی نسبی برخوردار است. ثبت خروجیهای مربوط به محکومیت در اجرای احکام می‌تواند میزان قطعی بزهکاری قانونی را نشان دهد. آئین‌نامهٔ سبج قضائی مصوب ۱۳۲۱/۱۲/۱۹ نیز صرفاً از باب امکان تحصیل سوابق کیفری افراد که موثر در تعیین میزان مجازات باشد به قضیه توجه داشته است. در بند الف مادهٔ ۴ آئین‌نامه مزبور مقرر شده است که در امور کیفری در سبج قضائی باید مستخرجۀ امور زیر به طور خلاصه قید شود:

الف - احکام قطعی قابل اجرای محکومیت به کیفرهای جنحه و جنایت و تاریخ شروع کیفر و ختم آن و احکامی که در نتیجهٔ اعاده دادرسی احکام محکومیت را لغا نموده است.

ب - تصمیم راجع به اعادهٔ حیثیت و عفو عمومی یا بخشودگی و تخفیف و تبدیل کیفر.

طبق مادهٔ ۶ آئین‌نامه، راجع به محکومیت‌های به دو ماه حبس جنحه‌ای یا کمتر خواه متضمن کیفر نقدی باشد یا نه و نیز محکومیت‌های به کیفر نقدی که جزء جنحه‌های مذکور در مادهٔ ۱۹ قانون کیفر عمومی نمی‌باشد برگ سبج کیفری تنظیم نمی‌شود. و طبق تبصرهٔ مادهٔ مزبور موقعی که غرامت نقدی به حبس تبدیل می‌شود غیر از مواردی که در مادهٔ ۱۹ اصلاحی قانون کیفر عمومی نمی‌باشد برگ سبج کیفری تنظیم نمی‌شود هرچند مدت حبس بیش از دو ماه باشد.

ب) مشکل دوم به جرائمی برمی‌گردد که بیش از یک مرتکب یا بیش از یک بزه‌دیده دارند. سؤالی که در این مورد مطرح می‌شود آن است که آیا با تعدد مرتکبان یا بزه‌دیدگان جرائم نیز متعدد می‌شوند؟ از نظر تحلیلی و ماهیت امر فقط یک عمل ناقض نظم عمومی صورت گرفته است لذا فقط یک جرم به وقوع پیوسته است ولی از نظر حقوق مربوط به کیفر بزهکاران یا

جبران خسارات بزه‌دیدگان بیش از یک جرم واقع شده است. چون بنا به تعریف حقوق کیفری هر یک از مداخله‌کنندگان در جرم، خطرناکی خود را نشان داده‌اند و یکی از اهداف جرم‌شناسی کاهش دادن میزان خطرناکی افراد می‌باشد. یا در موردی که بیش از یک بزه‌دیده وجود دارد به اعتبار حق هر کدام از بزه‌دیدگان یک جرم واقع شده است. برای مثال، در کلاهبرداری از افراد مختلف یا تخریب مال مشاع با اینکه فرد مرتکب به مجازات یک فقره کلاهبرداری یا یک فقره تخریب محکوم می‌شود ولی واقع امر آن است که هر کدام از آنان به اعتبار حقتشان بزه‌دیده جرائم مختلف واقع شده‌اند. در حالی که به نظر می‌رسد در آمارهای جنائی فقط یک عنوان مجرمانه ثبت می‌شود. **مبحث چهارم: کارکردهای آمار جنائی**

آمار جنائی، همان طور که گفته شد بیانگر سیمای جنائی واقعی یک کشور یا یک شهر نیست، ولی می‌تواند دارای کارکردهای مختلفی باشد.

الف) امکان شناسائی سریع اشخاص سابقه‌دار^(۱)

آمار جنائی هر چند به وسیله جرم‌شناسی برای پیش‌گیری از جرم و پیش‌بینی وقوع آن مورد استفاده قرار می‌گیرد، به حقوق کیفری نیز برای شناسایی اشخاص دارای سابقه ارتکاب جرم کمک می‌کند. حقوق کیفری از جهات گوناگون می‌تواند از آمار جنائی استفاده ببرد:

- ۱- احراز سابقه محکومیت کیفری جهت اعمال قواعد راجع به تعدد و تکرار جرم و به طور کلی شناسایی مجرمین حرفه‌ای و به عادت؛
- ۲- بررسی امکان یا عدم امکان اعمال کیفیات مخففه؛
- ۳- بررسی امکان یا عدم امکان اعمال تعلیق اجرای مجازات و آزادی مشروط.
- ۴- بررسی امکان یا عدم امکان اعمال تعلیق تعقیب.

ب) اطلاع از نوع و تعداد جرائم ارتكابی جهت اتخاذ تدابیر پیش‌گیرانه
برای تنظیم برنامه‌های پیش‌گیری از وقوع جرم در جامعه توسط مقامات
مسئول اطلاع از نوع و تعداد جرائم ارتكابی و همین‌طور منطقه جغرافیائی
معینی که جرم در آنجا ارتكاب می‌یابد از اصول بنیادین برنامه‌ریزی به شمار
می‌آید. تمرکز برنامه‌های پیش‌گیری از جرم در منطقه‌ای معین و روی جرائم
معین و نیز مجرمین یا اشخاص خطرناک مستلزم اطلاع از سیمای جنائی
مناطق مختلف است.

برنامه‌های پیش‌گیری از جرم در این معنا تنها از جنبه جرم‌شناسی
پیش‌گیری مدنظر نیست، بلکه از بعد جرم‌شناسی بالینی و جرم‌شناسی
حقوقی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، پیش‌گیری در معنای
اعم مدنظر است که شامل کلیه اشکال پیش‌گیری در ابعاد و زوایای مختلف
آن در تمامی شاخه‌های جرم‌شناسی است. از این جهت اطلاع از سیمای
جنائی، نه تنها می‌تواند به پلیس اداری جهت تنظیم برنامه‌های پیش‌گیری
کمک کند تا مناطق جرم‌خیز را شناسایی کنند و تدابیر پیش‌گیری را در مناطق
موردنظر پیاده کند، بلکه به پلیس قضائی نیز از جهت سهولت دستگیری
مظنونان کمک می‌کند.

اهمیت اطلاع از سیمای جنائی برای تنظیم و اجرای برنامه‌های پیش‌گیری
به کمک آمار وقتی دو چندان می‌شود که بدانیم امروزه نقش پلیس در جامعه
به شکل سنتی و سرکوبگر آن مورد توجه نیست. امروزه پلیس علاوه بر ایفای
نقش سنتی خود در برنامه‌های مربوط به تربیت عامه و آموزش همگانی در
زمینه پیش‌گیری از وقوع جرم، آموزش فنون مقابله با جرم به مردم،
هشدارهای ایمنی، شناسایی اشخاص در معرض خطر و شناسایی اشخاص
مظنون به ارتكاب جرم جهت کنترل حرکات مشکوک آنان نیز فعال است.
انجام بهتر این برنامه‌ها مستلزم اطلاعات بهتر و دقیق‌تر و بیشتر درباره سیمای
جنائی منطقه‌ای است که پلیس قصد اجرای این برنامه‌ها در آنجا را دارد.

ج) امکان بررسی صلاحیت افراد

آمار جنائی فقط در خدمت جرم‌شناسی و حقوق کیفری نیست. حقوق مدنی نیز می‌تواند از دستاوردهای آمار جنائی بهره‌مند شود. برای مثال، اشخاصی که قصد تصدی مسئولیت نگهداری اطفال بی‌سرپرست، سالخورده یا معلول را دارند باید افرادی باشند که بتوان به آنان اعتماد بیشتری کرد. اطلاع از سوابق افراد از طریق آمار جنائی می‌تواند به افراد ذی‌نفع جهت تصمیم‌گیری در این مورد کمک کند.

علاوه بر این موارد، از نظر اجتماعی نیز افراد عادی می‌توانند از فوائد آمار جنائی بهره‌مند شوند. برای مثال، «امروزه از ضرورت دستیابی به سوابق افرادی صحبت می‌شود که قصد اجاره‌محلی را دارند. برای این منظور از ضرورت راه‌اندازی سایتی اینترنتی صحبت می‌شود»^(۱) بدین توضیح که برای اطلاع موجران از وضعیت افرادی که قصد اجاره‌محلی را دارند سوابق کیفری افراد در سایت اینترنتی درج شود تا موجران با مراجعه به سایت مزبور به راحتی بتوانند در مورد پذیرش یا عدم پذیرش مراجعه‌کننده، و در واقع فردی که می‌خواهند مال خود را تحویل او دهند، تصمیم بگیرند. هرچند ممکن است فراهم‌سازی امکان اطلاع از سوابق افراد مخالف حقوق مربوط به حریم خصوصی آنان باشد، ولی به نظر می‌رسد در این زمینه نفع عمومی بر نفع خصوصی برتری داشته باشد. ولی می‌توان در این زمینه از شیوه‌ای استفاده کرد که کمتر از شیوه مزبور یا شیوه‌های دیگر حریم خصوصی را نقض کند. برای مثال، می‌توان اسم افراد دارای سابقه محکومیت را در سایت مزبور برای دسترسی عموم قرار داد ولی نوع اتهام و تعداد اتهامات قابل دسترسی نباشد. برای دسترسی به جزئیات امر می‌توان برای هر فردی شماره رمزی ایجاد کرد که با آن رمز فقط بتوان به اطلاعات

همان فرد دسترسی پیدا کرد و برای اطلاع موجر از وضعیت فردی که قصد اجاره محلی را دارد مراجعه کننده شماره رمز خود را در اختیار موجر (با تکلیف او به رازداری) قرار می دهد تا در جریان جزئیات قرار گیرد و با توجه به سابقه مزبور چنانچه مایل باشد، قرارداد اجاره تنظیم کند.

نتیجه گیری:

هرچند به نظر برخی «آمار جنائی نشان می دهد که در هر جامعه انسانی در فاصله چه مدت زمانی چقدر جرم به وقوع می پیوندد و مجموعه این جرائم معرف سیمای جنائی آن زمان می باشد و آمار جنائی دورنمای وسیع و دقیقی از نظر وقوع جرائم در زمان و مکان معین به دست می دهد و سازمان پلیس و دستگاه قضائی در یک کشور به منظور مبارزه با فساد و جلوگیری از وقوع جرم باید بر اساس آمار جنائی آن کشور باشد و هیچ سیاست جنائی دقیق و رضایت بخش و مطمئنی [را] بدون آمار جنائی نمی توان در پیش گرفت»^(۱) ولی به نظر می رسد با توجه به موانعی که بر سر راه تهیه آمار جنائی دقیق وجود دارد نمی توان آمار جنائی را وسیله مناسبی برای ترسیم سیمای جنائی واقعی جامعه تلقی کرد.

آمار جنائی مبین سیمای واقعی جنائی نیست، بلکه فقط قسمتی یا نیمرخی از سیمای جنائی جامعه را نشان می دهد. حجم واقعی جرائمی که در جامعه اتفاق می افتند قابل پیشگویی نیست و بر خلاف نظر آدولف کتله که معتقد بود، براساس آمار جنائی می توان وقوع جرم را در آینده پیش بینی کرد یا تعداد افرادی که دستان خود را به خون هموعان آغشته خواهند کرد یا تعداد جاعلان را در یک مدت زمانی معین تعیین کرد، چنین امری امکان پذیر نیست.

حتی حجم جرائمی هم که آمار جنائی در یک دوره زمانی معین مبین آن است تابع عوامل مختلفی است. برای مثال، افزایش یا کاهش فعالیت پلیس، میزان مشارکت عمومی در اعلام جرم به مقامات مربوطه، تعارضات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و بحرانهای اقتصادی می‌توانند باعث افزایش یا کاهش تعداد جرائم کشف شده و ثبت شده در یک دوره زمانی معین باشند و نتایج حاصله قابل تعمیم به دوره زمانی دیگر نباشند.

با این حال در نبود وسیله مؤثرتر دیگر که بتواند به تنظیم برنامه‌های پیش‌گیری از وقوع جرم کمک کند، آمار جنائی مؤثرترین وسیله به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، به اعتبار آنکه نمی‌توان سیمای جنائی واقعی را براساس آمار جنائی ترسیم کرد نمی‌توان از اهمیت آمار جنائی غافل ماند.

به این ترتیب، و به رغم ناتوانی آمار جنائی از ارائه سیمای جنائی واقعی جامعه، نمی‌توان در تنظیم برنامه‌های مربوط به پیش‌گیری از وقوع جرم از آمار جنائی استفاده نکرد. ولی در اینجا نیز باید توجه داشت که «آمار زبان ندارد و در واقع این تحلیلگر آماری است که آمار را به زبان می‌آورد. بنابراین، تحلیل آمار جنائی کار ساده‌ای نیست. زیرا، واقعه جنائی مثل واقعه مرگ و میر یا تولید کارخانجات نیست. واقعه جنائی ماهیت خاص خود را دارد. بنابراین، تحلیل آمار جنائی نیز باید به صورت علمی و تخصصی صورت بگیرد تا در جهت برنامه‌ریزی برای پیش‌گیری از جرم و بزهکاری و مهار آن مؤثر واقع گردد.»^(۱)

برای امکان ترسیم سیمای جنائی واقعی جامعه می‌توان از شیوه‌های مختلفی استفاده کرد. مهم‌ترین و مؤثرترین وسیله تقویت نیروی پلیس برای کشف جرم به صورت حضور مستمر در جامعه و به‌خصوص جاهایی است

۱. اردبیلی (محمدعلی)، سخنرانی - گزارش کارگاه تخصصی آمار جنائی و پیش‌گیری از وقوع جرم، شورای عالی توسعه قضائی، ۱۳۸۳، ص ۹۱.

که در معرض جرم‌خیزی قرار دارند. برای این منظور پلیس باید نقاط جرم‌خیز، اشخاص در معرض خطر بزه‌دیدگی و اشخاص در مظان ارتکاب جرم را شناسایی و اقدام به کنترل محسوس و غیرمحسوس آنان کند.

تشویق شهروندان به گزارش جرائم مورد اطلاع یا مورد مشاهده به مقامات مربوط از دیگر شیوه‌های کسب اطلاع از جرائم ارتكابی در جامعه است. شهروندان می‌توانند با اعلام جرم به مقامات مربوطه در فرایند عدالت کیفری نقش مهمی ایفا کنند.

تجارب تاریخی در طول زمان نشان داده است استقرار نظم که تا اندازه‌ای به کاهش جرم بستگی دارد، بدون ایجاد تغییرات اساسی در شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و از بین بردن شرایط جرم‌زا غیرممکن است. بدین‌سان، بدون ایجاد تغییرات اساسی در این موارد نمی‌توان منتظر کاهش جرم بود.